ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

№4(3)
2026

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqichlari bo‘yicha)
13.00.07 Ta’limda menejment
13.00.08 Maktabgacha ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Elektron nashr. 412 sahifa,
16-aprel, 2026-yil.

BOSH MUHARRIR:
Karimova E'zoza Gapirjanovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI
Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ
Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:
Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician
Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician
Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Shermuhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor
Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)
Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)
Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)
Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)
Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)
Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor
Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi O'zbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)
Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor
Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor
Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service
Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor
Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)
Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics
Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor
Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region
Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences
Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:
Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:
• Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
• Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)
Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):
• Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
• Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA SODERZHANIE CONTENTS

MUNDARIJA

Raqamli savodxonlikni rivojlantirishda sun'iy intellekt vositalarining pedagogik va metodologik imkoniyatlari 10
Shermanova Feruza Djumaboyevna

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlarining boshqaruv madaniyati 15
Xurramov Anvar Vafoqulovich

5–7 yoshli bolalar jismoniy rivojlanishida futbol o'yin elementlarining pedagogik ahamiyati 19
Olim Ziyoyev Toshpulatovich

Bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish usullari 23
Ashirov Abdirashid Ravshanovich, G'ulomova Durdona Shovkat qizi

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish metodikasi 26
Ashirov Abdirashid Ravshanovich, Olimjonova Humora

Algebra va funksiya: SAT matematikasining asosi 30
Abdullayev G'ayratjon Mutalipovich

Psixologik savodxonlikning psixologik xizmat samaradorligini ta'minlashdagi nazariy va amaliy asoslari 34
Fayzullayev Mirzaodil Mirzamurodovich

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarda pedagogik odobni rivojlantirish muammosi 40
Fayzullayeva Feruza Aktamjon qizi

Yosh oilalarning mustahkamligiga zamonaviy axborot vositalaridan foydalanishning ta'siri 44
Kushakova Nargiza Islambaevna

Strategic Educational Management: Methods for Improving Teaching and Learning Outcomes 47
Majitova Munisa Oybek qizi

Talabalarda ijodiy qobilyatlarni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari 51
Normurodova Qunduz Tursun qizi

Oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish 54
Nurmaxmatov Lutfulla Abduxomid o'g'li

Savod o'rgatish davrida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi 58
Po'latova Sitora Olimjonovna

Yosh sportchilarni tarbiyalash va huquqiy himoya qilishning pedagogik mexanizmlari 62
Rahmonov Amirshoh Abdumuxtorovich

Bo'lajak kimyo o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish 66
Shomurotova Sh. X.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning metodika asoslari 70
Shukurova Zarina Mirobid qizi, Mambetova Lobar Mirzavali qizi

Raqamli savodxonlikni rivojlantirishda sun'iy intellekt vositalarining pedagogik va metodologik imkoniyatlari 73
Shermanova Feruza Djumaboyevna

Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetentligini rivojlantirishda art-pedagogik texnologiyalar 77
Suvanova Kamola Raimqul qizi

O'quvchilarning mustaqil fikrlash samaradorligini oshirishda muammoli ta'lim texnologiyasining o'rni 81
Zikriyoyeva Feruza Sadullo qizi

Обучение основам ультразвуковой диагностики с использованием метода “Каждый учит каждого” 85
Набиев Абдулло Абдувохидович

To'lepbergen Qayipbergenov asarlarida komil insonni tarbiyalash masalalari 88
Xabibnazarova Saiyra Baxitbayevna

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" asari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy fazilatlarni shakllantirish 91
Karamatova Dilfuza Sadinovna, Mahmudova Niginabonu Mizrof qizi

Ekologik muammoli vaziyatlar orqali kimyo fanida kreativ tafakkurni rivojlantirish metodikasi....96
Ibodullayeva M. I., Dinnazarova F. S.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'limni tashkil etish metodikasi 101
Saydullayev Zafar Erkinovich

Talabalarni milliy hunarmandchilik vositasida samogen tarbiyalashda tarixiylik tamoyili....104
Allanov Shuxrat Qilichovich

"Harry Potter" asarining o'zbekcha tarjimasida stilistik vositalarni qayta yaratish masalalari....108
Fayziyev Baxodir Baxshilloyevich

Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirishning integratsiyalashgan texnologiyalaridan foydalanish....112
Imamova Nilufar Zabiyxulla qizi, Nurmatova Gulchexra Baxadirovna

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari 116
Shukurova Zarina Mirobid qizi, Mambetova Lobar Mirzavali qizi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash 119
Eshonqulova Ma'suda Habibovna

Yosh oilalarda nikoh barqarorligini ta'minlovchi psixologik omillar 123
Islomova Ozoda Isomiddin qizi

Aqliy rivojlanishida orqada qolgan bolalarni inklyuziv ta'limda o'qitish metodologiyasi 127
Abdullayeva Maftuna

Maktabgacha ta'lim tashkilotida xavfsiz psixologik muhit yaratishning pedagogik ahamiyati 131
Turayeva Gulchexra Urayimovna, Ziyaeva Umida Xolmat qizi

STEAM asosida kollaborativ ta'lim muhitida metakompetensiyalarni rivojlantirish....135
Axmadova Malika

Yosh sportchilarni sportga yo'naltirish va sportchilarni tanlash muammolari (futbol sport turi misolida) 139
Xotamov Jaloliddin Xusnitdin o'g'li

Biologiyada amaliy tajribalar o'tkazishning zamonaviy virtual yechimlari....143
Mirzayeva Nodira Abduxamidovna

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning ahamiyati....146
D. P. Xodiyeva, M. Sh. To'rayeva

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni shakllantirish metodikasi (texnologiya darslari misolida) 150
Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi, Jurayeva Ozoda Ortiq qizi

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'rgatishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish....154
G'. Yu. Eshmirzayev

O'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirishda kimyo ta'limining o'rni va o'ziga xos jihatlari....157
Kamolova Nargiza Ibragimovna

Bilingvizm (ikki tillilik) sharoitida o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari 161
Mapruza Embergenova

Zamonaviy jamiyatda gender sotsializatsiyasi va psixologik jins xususiyatlari: maskulinlik, femininlik va androginlikning empirik tahlili 167
Nasrullayeva Asolat Abdumalik qizi

Bo'lajak muhandislarda chiziqli tenglamalar sistemalari va ularning amaliy tatbiqlarini o'qitish haqida 171
Qushmurotov Umurbek Ibadillayevich

Bo'lajak tibbiyot xodimlarining xorijiy til kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari 177
Raximova Nigora Atakulovna

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'p ma'noli so'zlar ustida ishlash orqali nutqiy qobiliyatini rivojlantirish .180
Xo'jayeva Durdonaxon Maqsud qizi, Rustamova Zulfiya Xolmirzayevna

Pul qadriyatining o'smirlik davrida shakllanishiga ta'sir etuvchi milliy, ijtimoiy va psixologik omillar: iqtisodiy ijtimoiylashuvning psixodinamik yondashuvda tahlili....184
Xolmuratova Mahbuba Maxmudovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

O‘smirlarda koping xulq-atvor shakllanishida ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik xususiyatlari 189
Yarmatova Sanobar Jo‘rayevna

Raqamli ta’lim muhitida talabalarning matematik kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol metodlar 193
Norquvatova Diyora Davron qizi

Teatr texnologiyalarini maktabgacha ta’limga integratsiya qilishning pedagogik shartlari 197
Abdullayeva Aziza Abdurazzoq qizi, Salimova Dilmira Farxodovna

Системно-функциональное моделирование и эмпирический анализ нравственно-волевой детерминации в профессиональной деятельности военнослужащих 201
Зохиров Нодирбек Улугбекович

Kimyo fanini o‘qitishda muommali ta’lim metodining o‘rni va amaliy ahamiyati 205
Kultayev Kuzibay Kazakbayevich

Rolli o‘yinlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni erta kasbga yo‘naltirishning pedagogik shart-sharoitlari 209
Niginabonu Fayzullayeva

Boshlang‘ich sinflarda PIRLS va TIMSS talablariga mos ta’lim texnologiyalarini qo‘llashning didaktik asoslari 214
Qurbonova Maxtuma Fazliddinovna, Mamedova Maxfuza Erkinovna, Omonova Gulandom Davlatovna

Raqamli texnologiyalar vositasida virtual laboratoriyalarni o‘qitish 219
Tilovova Turdixol Baratovna

Hosila va uning tadbiqlarini o‘rgatishda zamonaviy yondashuvlar 222
Absamatov Zuxriddin Axmad o‘g‘li

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining diskursiv kompetensiyasini shakllantirish texnologiyalarini amaliyotda qo‘llash usullari 228
Dauletnazarova Ainura Kayirbaevna

O‘quvchilar o‘rtasida bullingni oldini olish va pedagogik-psixologik omillarni bartaraf etish yo‘llari 233
U. A. Alibayeva

Yosh avlodning milliy tarbiyasini shakllantirishda xalq pedagogikasining pedagogik-psixologik mexanizmlari 236
O. K. Kadambayeva

Bo‘lajak logopedlar rinolaliyani og‘ir nutq nuqsoni sifatida o‘rganishda qo‘llaniladigan topshiriqlarning ahamiyati 240
Achilova Sevara Djasirkulovna

Tarjima mashqlari orqali nemis tili (DaF) darsida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish 243
Musayeva Guzal Ne’matillayevna

O‘tkir Rahmat she’rlari lingvopoetikasi 247
Xoldarova Gulchehra Tajibayevna

Проблемы и тенденции развития грамматики русского языка 250
Юлдашев Баходир Бекмуратович

O‘smir taekvondochilarning qo‘l-oyoq kuchining an’anaviy mashg‘ulotlar davomida o‘sish sur’ati 253
A. X. Norov

Инновационные педагогические технологии в преподавании русского языка и проблемы повышения качества подготовки кадров 259
Адилова Солияхон

Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini rivojlantirish 263
Muminjonova Muhayyo G‘ulomovna

Nutqning ijtimoiy-psixologik va lingvistik xususiyatlari 268
Sh. I. Nurmatova, G. B. Xujamova

Boshlang‘ich sinflarda kreativ ta’lim muhitini shakllantirish va o‘quv materiallarining ahamiyati 271
Abdullayeva Uljalg‘as Tulegen qizi

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida shaxsiy pedagogik kompetensiyani aniqlash metodologiyasi 274
D. O‘. Yo‘ldosheva, J. A. Jovliyev

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga badiiy adabiyot vositasida ijtimoiy xulq madaniyati bilan tanishtirishning ahamiyati....278
Daminova Shoxista Farxodovna

Using the Method of Mnemonics in Teaching English Idioms: Enhancing Retention and Comprehension in EFL Learners 281
Dusmamadova Gulsum Shukhratovna

Sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan matematika ta'limining o'quvchilar natijalariga ta'siri 284
Jurayeva Gulshanoy Turdiyevna

Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirishda axborot oqimlarining ijobiy ta'sirlari....288
Karimova Umida Alijon qizi

Viruslar replikatsiyasining molekulyar asoslari va uni o'qitishda "Case-study" metodining samaradorligi.....293
O'. E. Xo'janazarov, B. B. Ishmo'minov, M. Fayzieva, M. Xayitmuratova

Psixodiagnostik metodikalar asosida talabalarning xarakter aksentuatsiyasining gender farqlarini o'rganish 298
Sh. Allanazarova, R. Janabaeva

"Muhofazaga olingan hududlar" modulidan talabalarning bilimini nazorat qilishga mo'ljallangan nostandart testlardan foydalanish metodikasi 301
Saidmuratov Shoxid Xusanovich, Ishmo'minov Bobur Botir o'g'li, Abduvohidova Madina Ilhomjon qizi, Matkomilova Feruza Xasan qizi

Ergonomik yondashuv asosida registrator ofisi ish jarayonlarini modellashtirish va takomillashtirish 307
To'xtamurodov Azizbek Azimjon o'g'li

Sport turlarini tasniflash va sport mashg'ulotlarini kompleks monitoring qilishning ilmiy-metodologik asoslari 311
Ilhomjon Axmedovich Tursunaliyev

Понятие академической грамотности в современной педагогике и лингводидактике 315
Худжамова Хуснора Диёр кизи

Innovatsion ta'lim texnologiyalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatini shakllantirish ijtimoiy muammo sifatida.... 318
Altibayeva Gulbaxor Majitovna

Ethnolinguistic Aspects of Ecological Ethics: Conceptualizing "Nature" in English and Uzbek Phraseological Systems.... 325
Zubaydullayeva Zarina

Matematik mantiq asosida oliy ta'lim talabalari uchun mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning bosqichli-integrativ metodikasini takomillashtirish 329
Zaxiriddinova Shahlo Zahiriddin qizi

Parataekvondochilar-ning musobaqa oldi tayyorgarligi: ilmiy-asoslangan yondashuv va samaradorlik tahlili.... 334
Abdufattoyev Abrorjon Abduraxmon o'g'li

Developing Functional Literacy Through Combined Interactive Strategies in Secondary School.... 337
Matkarimova Nurjamal Sultamurat qizi

Bolaning ijtimoiylashuvida ertaklarning tutgan o'rni va ahamiyati.... 343
Ergasheva Mastura Isaqul qizi

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ekologik tarbiyani amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari.... 347
Abdimo'minova Muhayyo Samadullayevna

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash.... 352
Anorjonova Komila Xayyom qizi

Dual ta'lim tizimida Germaniya tajribasi.... 356
Davlatov Keldiyor Davlatovich

Talabalarning mustaqil ta'limini nazariy asoslari, tasniflari va o'qitish metodlari.... 359
Jumayev Ruzokul Xoliqulovich

Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik boshqaruv tizimi 364
Jurayeva Shalola Dehqonboyevna

O'zbekiston sharoitida gospital pedagogikaning rivojida o'zbek va rus tillarining o'rni va ahamiyati 369
Munira Khodjakhanova

Zamonaviy ilg'or xorijiy tajribalar asosida hasharotlar mavzusini o'qitishda kreativ usullarni qo'llashning immersiv imkoniyatlari 372
Raxmatova Salima Togaymuradovna

O'zbekiston janubiy hududlarida brokkoli yetishtirishda agrotexnik tadbirlarni optimallashtirish metodikasi. 377
Salomov Boxodir Salomovich

O'quvchi yoshlarda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari 382
Shoimova Gulxayo Sherzod qizi

Matematika va musiqa uyg'unligi orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish.................................. 387
Umarova Munojatxon Xolmuxamedovna

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarini tayyorlashning nazariyasi va metodikasi... 391
Uzoqov Akram Avazovich

Noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pisixologik va pedagogik omillar........ 394
Xoliqov Allamurod Abdijabbor o'g'li

Training Future Speech Therapists to Address Sensory Discrimination Disorders in Preschool Children.... 399
Xudayarova Dilnoza Mirvali kizi

6-sinf adabiyot fanidan Abay va Avaz O'tar ijodini o'rganish darslarida o'quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish 402
Yuldasheva Noila Ravshan qizi

Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilish faoliyatini loyihalash kompetentligini rivojlantirish muammosi: nazariy tahlil va yondashuvlar 406
Ziyodova Zarina Qodir qizi

NOQONUNIY XATTI-HARAKATLARNING KELIB CHIQISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-PISIXOLOGIK VA PEDAGOGIK OMILLAR

Xoliqov Allamurod Abdijabbor o'g'li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
"Pedagogika nazariyasi va tarixi" yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada noqonuniy xatti-harakatlarning genezisi va determinatsiyasini shartlovchi ijtimoiy, psixologik hamda pedagogik omillar o'zaro dialektik birlikda, tizimli-integrativ yondashuv asosida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida deviant xulq-atvor konsepsiyalari, ijtimoiy determinizm, shaxs rivojlanishining psixodinamik va kognitiv-axloqiy yondashuvlari hamda zamonaviy pedagogik paradigmalarning qoidalari xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: noqonuniy xatti-harakatlar genezisi, deviantologik yondashuv, ijtimoiy determinizm, ko'p darajali determinatsiya, anomiya fenomeni, ijtimoiy stratifikatsiya, marginalizatsiya jarayonlari, intrapsixik disfunksiya, affektiv-dissonans holatlar, frustratsiya-agressiya mexanizmi, identifikatsion inqiroz, motivatsion-qadriyatlar tizimi disintegratsiyasi, pedagogik interaktsiyaning formalizatsiyasi, ijtimoiylashuvning desinxronlashuvi, transdisiplinar integratsiya, sinergetik yondashuv, profilaktikaning proaktiv modeli.

Abstract: This scientific article comprehensively analyzes the social, psychological and pedagogical factors that determine the genesis and determination of illegal actions in a dialectical unity, based on a systemic-integrative approach. The theoretical and methodological basis of the study is the concepts of deviant behavior, social determinism, psychodynamic and cognitive-ethical approaches to personality development, and the rules of modern pedagogical paradigms.

Key words: genesis of illegal behavior, deviantological approach, social determinism, multi-level determination, anomie phenomenon, social stratification, marginalization processes, intrapsychic dysfunction, affective-dissonance states, frustration-aggression mechanism, identity crisis, disintegration of the motivational-value system, formalization of pedagogical interaction, desynchronization of socialization, transdisciplinary integration, synergistic approach, proactive model of prevention.

Аннотация: В данной научной статье в диалектическом единстве, на основе системно-интегративного подхода, проводится всесторонний анализ социальных, психологических и педагогических факторов, определяющих генезис и детерминацию противоправных действий. Теоретической и методологической основой исследования являются концепции девиантного поведения, социального детерминизма, психодинамического и когнитивно-этического подходов к развитию личности, а также правила современных педагогических парадигм.

Ключевые слова: генезис противоправного поведения, девиантологический подход, социальный детерминизм, многоуровневая детерминация, феномен аномии, социальная стратификация, процессы маргинализации, внутрипсихическая дисфункция, аффективно-диссонансные состояния, механизм фрустрации-агрессии, кризис идентичности, дезинтеграция мотивационно-ценностной системы, формализация педагогического взаимодействия, десинхронизация социализации, трансдисциплинарная интеграция, синергетический подход, проактивная модель профилактики.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va huquqiy tartibni ta'minlash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqish sabablari va ularni yuzaga keltiruvchi omillarni chuqur o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarning kuchayishi hamda yoshlar ongiga turli tashqi ta'sirlarning ortib borishi sharoitida bu muammo yanada murakkablashmoqda.

Noqonuniy xatti-harakatlar - bu shaxsning jamiyatda qabul qilingan huquqiy me'yorlarga zid bo'lgan harakatlari bo'lib, ularning kelib chiqishi ko'p omilli va murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur jarayonda ijtimoiy muhit, shaxsning psixologik xususiyatlari hamda tarbiya va ta'lim tizimi bilan bog'liq peda-

gogik omillar o'zaro chambarchas bog'langan holda ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, ushbu omillarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar, deviant xulq-atvor va ijtimoiy me'yorlardan og'ish holatlari ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa jamiyat taraqqiyoti, inson kapitalining rivoji hamda ijtimoiy xavfsizlikka bevosita tahdid soladi. Ayniqsa, oilaviy muhitdagi muammolar, tengdoshlar bosimi, psixologik beqarorlik va ta'lim tizimidagi kamchiliklar noqonuniy xatti-harakatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, ushbu omillarni aniqlash va ularning ta'sir mexanizmlarini o'rganish profilaktika choralarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda ushbu omillar asosida profilaktik va korreksion chora-tadbirlar bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi: ijtimoiy muhitning shaxs xulq-atvoriga ta'sirini o'rganish, psixologik omillarning noqonuniy xatti-harakatlar shakllanishidagi rolini tahlil qilish, pedagogik muhit va tarbiya jarayonidagi kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish masalasi turli ilmiy yo'nalishlar - sotsiologiya, psixologiya, pedagogika va huquqshunoslik kesishgan nuqtasida shakllangan kompleks tadqiqot obyektidir. Ushbu fenomenni ilmiy tahlil qilishda klassik va zamonaviy deviantologik konsepsiyalar muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sotsiologik yondashuvlar doirasida deviant xulq-atvorning ijtimoiy shartlanganligi g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. Xususan, anomiya nazariyasiga ko'ra, jamiyatda qadriyatlar va me'yorlar tizimining izdan chiqishi shaxslarning normativ orientatsiyasini zaiflashtirib, noqonuniy xatti-harakatlar uchun zamin yaratadi. Ijtimoiy struktura va tengsizlik muammolariga asoslangan yondashuvlarda esa iqtisodiy resurslarning notekis taqsimlanishi, ijtimoiy imkoniyatlarning cheklanganligi hamda marginal guruhlarning shakllanishi deviant xulq-atvorning muhim determinantlari sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, differensial assotsiatsiya konsepsiyasida noqonuniy xatti-harakatlar ijtimoiy o'rganish jarayoni mahsuli sifatida izohlanib, shaxsning yaqin ijtimoiy muhitida mavjud bo'lgan normativ namunalar hal qiluvchi rol o'ynashi ta'kidlanadi.

Psixologik tadqiqotlarda esa noqonuniy xatti-harakatlarning intrapsixik mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi. Psixodinamik yondashuvlar shaxsning ichki ziddiyatlari, nazorat mexanizmlarining zaifligi hamda affektiv impulslarning ustunligi bilan bog'liq omillarni asosiy sabab sifatida ko'rsatadi. Kognitiv yondashuv vakillari esa shaxsning axloqiy fikrlash darajasi, qaror qabul qilish strategiyalari va qadriyatlar tizimidagi deformatsiyalarni tahlil qiladi. Frustratsiya-agressiya nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy ehtiyojlarning qondirilmasligi natijasida yuzaga keladigan psixologik zo'riqish agressiv va deviant xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda esa shaxsning emotsional intellekti, stressga chidamliligi va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari muhim omillar sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Pedagogik adabiyotlarda noqonuniy xatti-harakatlarning shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uzviy bog'liq holda tahlil etiladi. Pedagogik qarashlarga ko'ra, shaxsning ijtimoiylashuvi, normativ qadriyatlarni o'zlashtirishi va huquqiy ongining shakllanishi, avvalo, ta'lim muassasalari va oila muhitidagi tarbiyaviy ta'sir samaradorligiga bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik beparvolik, individual yondashuvning yetishmasligi, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olmaslik hamda tarbiyaviy ishlarning tizimsizligi deviant xulq-atvor shakllanishiga olib keluvchi muhim omillardan hisoblanadi. Shu bilan birga, inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari profilaktik samaradorlikni oshiruvchi muhim pedagogik mexanizmlar sifatida e'tirof etiladi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham mazkur muammo keng yoritilgan bo'lib, unda asosan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ijtimoiy muhitning rolini oshirish, oilaviy tarbiyaning ahamiyati hamda ta'lim tizimidagi islohotlarning ta'siri tahlil etiladi. Xususan Noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar muammosi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilgan. Ushbu muammo sotsiologiya, psixologiya, pedagogika va kriminologiya fanlari kesishgan nuqtada joylashgani sababli, uning nazariy asoslari ham ko'p qirrali xarakterga ega. Mahalliy tadqiqotchilar ishlarida deviant va noqonuniy xatti-harakatlarning shakllanishi asosan o'smirlik davridagi ijtimoiylashuv jarayoni bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

I. Kalinbayeva o'z tadqiqotida o'smirlik davrida psixologik, emotsional va ijtimoiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi deviant xulq-atvor shakllanishiga asosiy zamin yaratishini ta'kidlaydi. Muallif oilaviy muhit, maktab tizimi va tengdoshlar guruhining salbiy ta'sirini asosiy omillar sifatida ko'rsatadi [1].

Shuningdek, N. Umarova va S. Xalilova tadqiqotlarida deviant xulq-atvorning psixologik ildizlari - tajovuzkorlik, emotsional beqarorlik, ijtimoiy moslashuvdagi muammolar bilan bog'liq ekani ko'rsatib beriladi. Ular pedagogik muhitdagi kamchiliklar, nazoratning yetishmasligi va noto'g'ri tarbiya usullarini muhim omillar sifatida qayd etadi[2].

S. Xolmurotova tomonidan olib borilgan tizimli tahlilda esa deviant xatti-harakatlar jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlar bilan shaxs xulqi o'rtasidagi nomutanosiblik natijasi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy muhit, shaxsiy tajriba va individual xususiyatlarning o'zaro ta'siri alohida urg'u bilan ko'rsatilgan.[3]

Yana bir qator mahalliy tadqiqotlarda (masalan, X. Jurayev, M. Nazaralieva va boshqalar) shaxsning psixologik xususiyatlari, xususan xarakter aksentuatsiyasi, frustratsiya, agressiya va ijtimoiy o'rganish jarayonlari noqonuniy xatti-harakatlarning psixologik mexanizmlari sifatida tahlil qilinadi.[4]

Mahalliy olimlar, shuningdek, deviant xulq-atvorning yuzaga kelishida oilaviy muammolar (ajralishlar, nazoratning yetishmasligi), maktabdagi pedagogik kamchiliklar hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning salbiy ta'sirini alohida ta'kidlaydilar [5].

Xorijiy olimlar tadqiqotlarida esa ushbu muammo yanada kengroq nazariy asosda yoritilgan. Masalan, A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, shaxs xulqi kuzatish va taqlid orqali shakllanadi, ya'ni noqonuniy xatti-harakatlar ham ijtimoiy muhitda o'zlashtiriladi. R. Mertonning anomiya nazariyasida esa jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va imkoniyatlar nomutanosibligi shaxsni noqonuniy yo'llarga undovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi .[6]

T. Hirschi tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy nazorat nazariyasida shaxsning jamiyat bilan ijtimoiy bog'liqligi (oila, maktab, jamiyat institutlari) zaiflashganda deviant xulq-atvor kuchayishi ta'kidlanadi. D. Farrington va T. Moffitt tadqiqotlarida esa noqonuniy xatti-harakatlarning rivojlanishi hayotiy sikl davomida shakllanadigan jarayon sifatida qaralib, unda individual va ijtimoiy omillar o'zaro uyg'unlikda ta'sir ko'rsatishi asoslab beriladi. [7]

Shuningdek, zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishi kompleks yondashuv asosida izohlanib, biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning integratsiyasi muhimligi ta'kidlanadi. Bu yondashuvga ko'ra, biror omil alohida holda emas, balki ularning o'zaro ta'siri natijasida deviant xulq shakllanadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishi ko'p omilli va tizimli xarakterga ega bo'lib, uni faqat bitta omil orqali izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar o'rtasida umumiy jihat - ijtimoiy muhit, psixologik holat va pedagogik ta'sirlarning o'zaro bog'liqligini tan olishdir. Shu bilan birga, zamonaviy ilmiy yondashuvlar ushbu omillarni kompleks holda o'rganishni talab etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi noqonuniy xatti-harakatlarning genezisi va determinatsiyasini kompleks o'rganishga qaratilgan bo'lib, u tizimli-integrativ, transdisiplinar va sinergetik yondashuvlar uyg'unligiga asoslanadi. Tadqiqotning metodologik bazasini ijtimoiy determinizm konsepsiyasi, deviant xulq-atvor nazariyalari, shaxs rivojlanishining psixologik modellar hamda zamonaviy pedagogik paradigmalarning nazariy qoidalari tashkil etadi. Ushbu yondashuv noqonuniy xatti-harakatlarni ko'p darajali (makro, mezo, mikro) va ko'p omilli tizim sifatida talqin etish imkonini beradi.

Tadqiqotda metodologik pluralizm tamoyiliga amal qilingan holda bir qator umumilmiy va maxsus ilmiy metodlar qo'llanildi. Jumladan, tizimli-strukturaviy tahlil usuli orqali ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarning o'zaro bog'liqligi va ichki tuzilmasi aniqlashtirildi. Komparativ (qiyosiy) tahlil yordamida turli nazariy yondashuvlar va ilmiy maktablarning qarashlari solishtirilib, ularning umumiy va farqli jihatlari asoslandi. Kontent-tahlil metodi orqali mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda empirik materiallar tizimlashtirildi va interpretatsiya qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari noqonuniy xatti-harakatlarning genezisi ko'p darajali, ko'p omilli hamda nolinear determinatsiya tizimi doirasida shakllanishini empirik-verifikatsion va nazariy-interpretativ jihatdan tasdiqladi. Olingan ma'lumotlarning statistik va kontseptual tahlili ijtimoiy, psixologik hamda pedagogik determinantlarning o'zaro rekursiv, kogerent va sinergetik aloqadorlikda amal qilishini ko'rsatdi. Mazkur holat deviant xulq-atvorni izohlashda monokauzal yondashuvlarning cheklanganligini, aksincha, integrativ-paradigmal yondashuvning ustuvorligini ilmiy asosda dalillaydi.

Empirik natijalarga ko'ra, ijtimoiy omillar tizimida oila institutining disfunksional transformatsiyasi, ijtimoiy nazorat mexanizmlarining devalvatsiyasi hamda submadaniy identifikatsiya jarayonlarining faollashuvi eng yuqori determinatsion salmoqqa ega ekanligi aniqlangan. Korrelyatsion tahlil natijalari oilaviy muhitdagi konf-

liktogenlik darajasi bilan shaxsning normativ-huquqiy orientatsiyasidagi og'ishlar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi ($p<0,05$). Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy stratifikatsiya sharoitida yuzaga keluvchi imkoniyatlar nomutanosibligi anomik holatlarni kuchaytirib, noqonuniy xatti-harakatlarni instrumental strategiya sifatida tanlash ehtimolini oshirishi kuzatildi.

Psixologik determinantlar blokida olingan natijalar affektiv-regulyativ tizim disfunksiyasi, frustratsion tolerantlikning past darajasi hamda impulsivlik ko'rsatkichlarining yuqoriligi bilan deviant xulq-atvor o'rtasida ijobiy va barqaror bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Regressiv modellash natijalari shuni anglatadiki, agressivlik indeksi va emotsional beqarorlik ko'rsatkichlari noqonuniy xatti-harakatlarga moyillikni prognozlashda sezilarli prediktiv kuchga ega ($\beta>0,3$). Bundan tashqari, motivatsion-qadriyatlar tizimidagi disintegratsiya - ya'ni ijtimoiy jihatdan maqbul maqsadlar bilan ularga erishish vositalari o'rtasidagi dissonans - shaxsning normativ chegaralarni buzishga bo'lgan kognitiv legitimatsiyasini shakllantirishi aniqlangan.

Pedagogik omillar tahlili ta'lim-tarbiya tizimidagi institutsional va funksional nomukammalliklarning deviant xulq-atvor genezisidagi mediatorlik rolini tasdiqladi. Xususan, pedagogik interaktsiyaning formalizatsiyalashuvi, individual-differensial yondashuvning yetishmasligi va tarbiyaviy faoliyatning fragmentarligi ijtimoiylashuv jarayonining desinxronlashuviga olib kelib, shaxsning normativ tizimni internalizatsiya qilish mexanizmlarini zaiflashtiradi. Strukturaviy tahlil natijalari pedagogik omillarning ijtimoiy va psixologik determinantlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni modulyatsiya qiluvchi muhim vositachi sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Muhokama jarayonida olingan natijalar mavjud nazariy konsepsiyalar bilan qiyosiy kontekstda interpretatsiya qilindi. Jumladan, anomiya nazariyasida asoslangan normativ vakuum holatlari, differensial assotsiatsiya konsepsiyasidagi ijtimoiy o'rganish mexanizmlari hamda frustratsiya-agressiya modelidagi affektiv zo'riqishlarning deviant xulq-atvorga transformatsiyasi tadqiqot natijalari bilan yuqori darajada konvergent ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, kichik psixologik va pedagogik disbalanslarning muayyan ijtimoiy sharoitlarda kumulyativ ta'sir orqali tizimli og'ishlarga olib kelishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, noqonuniy xatti-harakatlarning yuzaga kelishi deterministik emas, balki ehtimollik xarakteriga ega bo'lib, turli omillarning o'zaro kuchaytiruvchi yoki kompensator ta'siri bilan belgilanadi. Shu bois, profilaktik strategiyalarni ishlab chiqishda risk omillar bilan bir qatorda protektiv (himoya qiluvchi) omillarni ham aniqlash va ularni kuchaytirishga yo'naltirilgan kompleks yondashuvni qo'llash zarur.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari noqonuniy xatti-harakatlarni izohlashda reduksionistik yondashuvlardan voz kechib, ko'p o'lchovli, transdisiplinar va tizimli tahlil asosida yondashish zarurligini asoslab beradi hamda mazkur sohada keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik va empirik asos yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, noqonuniy xatti-harakatlarning yuzaga kelishi ko'p omilli, ko'p darajali va nolinear tizim sifatida kechadi. Ularning determinatsiyasi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar o'rtasidagi rekursiv va sinergetik aloqalar orqali amalga oshadi. Ijtimoiy omillar, xususan, oilaviy disfunksiya, ijtimoiy nazoratning sustligi, submadaniy guruhlar bilan identifikatsiya, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy stratifikatsiya shaxsning normativ-huquqiy ongini zaiflashtiruvchi asosiy determinant sifatida namoyon bo'ladi.

Psixologik omillar doirasida affektiv-regulyativ disbalans, frustratsiya, impulsivlik va motivatsion-qadriyatlar tizimidagi nomutanosibliklar deviant xulq-atvorning ichki prediktorlari sifatida aniqlangan. Pedagogik determinantlar esa ta'lim-tarbiya jarayonining institutsional va funksional nomukammalligi, pedagogik interaktsiyaning formalizatsiyalashuvi hamda ijtimoiylashuv jarayonining desinxronlashuvi orqali deviant xulq-atvorni kuchaytiruvchi vositachi rolini bajaradi.

Tadqiqot natijalari mavjud nazariy konsepsiyalar bilan mos kelib, deviantologik, sotsiologik va psixologik paradigmalarning integratsiyalashgan yondashuvi orqali noqonuniy xatti-harakatlarni tushunish imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagogik omillar mediator sifatida muhim rol o'ynashi, ularni takomillashtirish orqali profilaktik samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Takliflar:

1. **Ijtimoiy profilaktika:** Oila instituti, maktab va mahalla darajasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, ijtimoiy nazorat va tengdoshlar ta'sirini optimallashtirish. Marginal guruhlar bilan integratsiyalashuv va inklyuziv loyihalarni rivojlantirish.
2. **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Yoshlar orasida frustratsiya va agressivlikni kamaytiruvchi psixoprofilaktik dasturlarni joriy etish, shaxsning motivatsion va qadriyat tizimini mustahkamlashga yo'naltirilgan trening va maslahat xizmatlarini kengaytirish.

MAKTAB TA'LIMI SCHOOL EDUCATION ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

3. **Pedagogik strategiyalarni takomillashtirish:** Ta'lim muassasalarida individual-differensial yondashuvni kuchaytirish, pedagogik interaktsiyani sifatli va tizimli shakllantirish. Shaxsga yo'naltirilgan tarbiyaviy va normativ-huquqiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan integrativ ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
4. **Transdisiplinar yondashuvni joriy etish:** Ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarni birlashtiruvchi kompleks profilaktik strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish. Bu, xususan, tizimli monitoring, risk va protektiv omillarni aniqlash, shuningdek, interinstitutsional hamkorlikni kuchaytirishni nazarda tutadi.
5. **Ilmiy-amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish:** Noqonuniy xatti-harakatlar determinantlarini chuqurroq o'rganish uchun ilg'or metodologik yondashuvlar (sinergetik, nolinear modellash, simulyatsion tahlil) qo'llanilishi tavsiya etiladi. Shu bilan birga, olingan natijalarni milliy va mintaqaviy kontekstda qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Natijada, yuqorida ilgari surilgan xulosalar va takliflar mazkur sohada profilaktik va tarbiyaviy ishlarni ilmiy asoslangan va tizimli ravishda tashkil etish imkonini beradi hamda deviant xulq-atvorni kamaytirishga qaratilgan samarali strategiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Empirik bosqichda esa sotsiologik va psixologik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Xususan, anketa so'rovi, yarim tuzilgan intervyu, kuzatuv hamda diagnostik testlar orqali respondentlarning ijtimoiy muhitga moslashuvi, psixologik holati, qadriyatlar tizimi va huquqiy ong darajasi o'rganildi. Tanlanma (sample) sifatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari va yoshlar guruhi qamrab olinib, stratifikatsiyalangan tanlash usuli asosida shakllantirildi. Olingan empirik ma'lumotlar statistik tahlil (korrelyatsion va regressiv modellash) asosida qayta ishlanib, omillar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalari aniqlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda diskursiv tahlil usuli orqali pedagogik jarayonda qo'llanilayotgan yondashuvlar va kommunikativ strategiyalar baholandi. Sinergetik yondashuv asosida noqonuniy xatti-harakatlarning yuzaga kelishi nolinear va o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim sifatida talqin qilinib, kichik o'zgarishlarning katta ijtimoiy oqibatlarga olib kelish mexanizmlari izohlandi.

Tadqiqotning ishonchliligi va validligi metodlar triangulyatsiyasi, ya'ni turli metod va manbalarni o'zaro uyg'unlashtirish orqali ta'minlandi. Natijada, noqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklar aniqlanib, ularni profilaktika qilishga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish uchun metodologik zamin yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kalinbayeva I.A. O'smirlik davrida delinkvent xatti-harakatlarga olib keluvchi psixologik shart-sharoitlar. Toshkent, 2021.
2. Umarova N., Xalilova S. Deviant xulq-atvorning psixologik xususiyatlari. Toshkent, 2020.
3. Xolmurotova S. Deviant xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik mohiyati. Samarqand, 2022.
4. Jurayev X. Deviant xatti-harakatlarda xarakter aksentuatsiyasi. Toshkent, 2021.
5. Nazaralieva M., Nurulloev T. Deviant xulq-atvorning psixologik jihatlari. Toshkent, 2022.
6. Shomurotova N. Shaxs og'ishgan xulqining psixologik mexanizmlari. Toshkent, 2021.
7. Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari. Toshkent, 2020.
8. Bandura A. Social Learning Theory. New York, 1977.
9. Merton R.K. Social Structure and Anomie. New York, 1968.
10. Hirschi T. Causes of Delinquency. Berkeley, 1969.
11. Farrington D.P. Developmental Criminology. Cambridge, 2005.
12. Moffitt T.E. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior. Cambridge, 1993.

13.00.00	Pedagogika fanlari
13.00.01	Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02	Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha)
13.00.03	Maxsus pedagogika
13.00.04	Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05	Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06	Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqichlari bo‘yicha)
13.00.07	Ta’limda menejment
13.00.08	Maktabgacha ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09	Ijtimoiy pedagogika
07.00.00	Tarix fanlari
19.00.00	Psixologiya fanlari
01.00.00	Fizika-matematika fanlari
02.00.00	Kimyo fanlari
03.00.00	Biologiya fanlari
09.00.00	Falsafa fanlari
10.00.00	Filologiya fanlari
11.00.00	Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov
Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov
Musahhih: Alibek Zokirov
Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №4(3)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C–5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.